

ปัญหาทางกฎหมายในการจัดตั้ง การสิ้นสุด และการยุบพรรคการเมือง

Legal Problems in Establishment, Termination, and Dissolution of Political Parties

คเชนทร์ พันนума
Kachen Pannuma

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหา รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎี กฎหมายในการจัดตั้ง การสิ้นสุด และการยุบพรรคการเมืองไทย โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับต่างประเทศ การวิจัยในครั้งนี้ใช้การผสมผสานการวิจัยเอกสาร วิจัยเชิงสำรวจและการสัมภาษณ์เจาะลึก การวิจัยเอกสารเป็นการสังเคราะห์เอกสารด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้ง การสิ้นสุด และการยุบพรรคการเมืองของไทยและต่างประเทศ การวิจัยเชิงสำรวจด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างสมาชิกพรรคการเมือง จำนวน 410 คน จาก 72 พรรคการเมือง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามทั้งหมด 3 ตอน สถิติที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้แทนจากองค์กรที่เกี่ยวข้อง จำนวน 14 คน โดยให้ความสำคัญในการศึกษาและวิเคราะห์การวิจัยเอกสารมากเป็นพิเศษ

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติศาสตร์ บรรยากาศทางการเมือง และลักษณะของคนในชาติ มีส่วนสำคัญต่อการกำเนิดพรรคการเมือง ในประเทศต้นแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย พรรคการเมืองได้รับสถานะโดยอัตโนมัติ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการรัฐประหารของไทยมีส่วนสำคัญต่อแนวคิดและพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 โดยกฎหมายทำให้การจัดตั้งพรรคการเมืองของไทยจัดตั้งได้ยาก และมีแนวโน้มที่จะสิ้นสุด และถูกยุบได้ง่ายกว่าต่างประเทศ ดังนั้น เพื่อให้แนวคิดของกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองเป็นไปตามทฤษฎีระบบรัฐสภาและสากลประเทศ มีความชัดเจนและไม่มีปัญหาในการตีความกฎหมาย จึงมีข้อเสนอแนะตามนัยแนวคิดและกฎหมายที่เหมาะสมได้แก่ 1. แก้ไขบทนิยามคำว่า “พรรคการเมือง” และ “กฎเกณฑ์การจัดตั้งพรรคการเมือง” เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถพัฒนาพรรคการเมืองไปโดยธรรมชาติทางการเมือง ส่วนการจดทะเบียนจัดตั้งพรรคการเมืองเป็นทางเลือกหนึ่งของประชาชนในการจัดตั้งพรรคการเมือง 2. เพื่อให้สอดคล้องต่อบทนิยามพรรคการเมือง จึงเห็นควรให้พรรคการเมืองสลายตัวไปตามหลักทฤษฎี หรือเจตจำนงในการจัดตั้ง ทั้งนี้ พรรคการเมืองอาจถูกลบชื่อออกจากทะเบียนเมื่อไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนด 3. พรรคการเมืองเป็นองค์กรทางการเมืองที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การยุบพรรคการเมืองมีผลกระทบต่อระบบการเมือง และเสถียรภาพทางการเมืองของปัจเจกบุคคล กฎเกณฑ์การยุบพรรคการเมืองควรมีความชัดเจน การยุบพรรคการเมืองที่เหมาะสม ได้แก่ (1) กระทำการล้มล้างการปกครองระบอบประชาธิปไตย, (2) กระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างร้ายแรง, (3) บทลงโทษต้องกำหนดให้เป็นเรื่องเฉพาะตัว

คำสำคัญ: พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พรรคการเมือง การยุบพรรคการเมือง

Abstract

This research aimed to study problems, concepts, theories, laws of establishment, and dissolution of Thai political parties by analyzing and comparing with foreign countries. The research was a mix methods study including the documentary research, survey research, and in-depth interview. The documentary research was a synthesis of legal documents related to the establishment, termination, and dissolution of Thai and foreign political parties. As the quantitative research, it was conducted from a population of 72 political party members, and officers of the Election Commission on Political Parties and Referendum in a total of 410 people. The research instrument was a questionnaire with 3 parts. The statistics used in this research were the average value, and standard deviation. For the qualitative research, it was a synthesis of legal documents related to Thai political parties and foreign affairs including in-depth interviews with 14 key informants, who were representatives from public and private sectors. The research focused on the analysis of documentary research.

The results of this research found that the history, political climate, and the nature of the people in the country played an important role in the formation of political parties. In the model country of democracy, political parties are automatically granted status. The coup d'état in Thailand was an important part of the concept and the Organic Act on Political Parties B.E. 2560. The law for the establishment of political parties in Thailand was difficult, to establish the parties, but the termination, and dissolution of political parties was easier than in the foreign countries. In order to make the concept of the law on political parties, it consistent with the theory of the parliamentary system, and the international country to be clear on the interpretation of the law. The appropriate concepts and laws have been suggested as follows: 1. The definition of "Political parties" and "Rules for the establishment of political parties" should be revised to allow people, and political parties as well as to naturally develop in politics. The registration of a political party was one of the people's choices in forming a political party. 2. The state should release the political parties to dissolve according to the theory or the intention of consistent forming with the definition of political parties. The political parties, which were unable to comply with the stipulated conditions by law, may be removed from the political party registration. 3. The political parties were very important political organizations. The dissolution of political parties affected the political system, and the political freedom of the individual. The rules for dissolution of political parties should be empirical, and appropriate as follows: (1) Political parties act to overthrow democracy, (2) Political parties act seriously hostile to democracy. (3) The penalties must be unique.

Keywords: Organic Act on Political Parties, Political Parties, Dissolution of Political Parties.

วันที่รับบทความ: 18 กุมภาพันธ์ 2564

วันที่แก้ไขบทความ: 20 เมษายน 2564

วันที่ตอบรับตีพิมพ์บทความ: 23 เมษายน 2564

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

การอภิวัฒน์ของคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เป็นการนำรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกมาสู่ประเทศไทย โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ จึงกล่าวได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในระบบการเมืองการปกครองของไทย ยังผลให้เกิดวิวัฒนาการในการก่อกำเนิดพรรคการเมืองภายใต้รูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทยมาจนถึงปัจจุบัน โดยสามารถแบ่งลักษณะของการจัดตั้งพรรคการเมืองของไทยออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1.1.1 พรรคการเมืองภายใต้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 (2475) มิได้เปิดโอกาสให้ประชาชนโดยทั่วไปสามารถจัดตั้งพรรคการเมือง ทั้งนี้ มีเพียงกลุ่มผู้ก่อการ หรือคณะราษฎร

1.1.2 พรรคการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 (2489) ที่กล่าวรับรองเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมืองไว้ในมาตรา 14 โดยอยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย ในช่วงนี้ไม่มีกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมือง ประชาชนที่มีอุดมการณ์ในแนวทางเดียวกันอาจมารวมกันจัดตั้งพรรคการเมืองโดยไม่มีกรจดทะเบียนต่อนายทะเบียน

1.1.3 พรรคการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญที่มีการรับรองเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมือง และมีกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมือง ได้แก่ 1) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 (2495) บัญญัติไว้ในมาตรา 26 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 (2498) บัญญัติไว้ในมาตรา 3, 2) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 (2511) บัญญัติไว้ในมาตรา 37 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2511 (2511) บัญญัติไว้ในมาตรา 7), 3) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 (2517) บัญญัติไว้ในมาตรา 45 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2517 (2517) บัญญัติไว้ในมาตรา 7, 4) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 (2521) บัญญัติไว้ในมาตรา 38 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2524 รวมทั้งที่แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 (2524) บัญญัติไว้ในมาตรา 7, 5) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (2540) บัญญัติไว้ในมาตรา 47 และ พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2541 (2541) บัญญัติไว้ในมาตรา 8 , 6) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 (2550) บัญญัติไว้ในมาตรา 65 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2550 (2550) บัญญัติไว้ในมาตรา 8, 7) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 (2560) บัญญัติไว้ในมาตรา 45 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 (2560) บัญญัติไว้ในมาตรา 9

1.1.4 พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 เป็นกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองฉบับที่ 7 โดยตราขึ้นจากรากของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 (2560) ซึ่งกล่าวรับรองเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมืองไว้ในมาตรา 45 จึงนำไปสู่การตรากฎหมายในการจัดตั้ง การสืบสภาพและการยุบพรรคการเมือง ซึ่งมีปัญหาในทางปฏิบัติและในเชิงวิชาการที่ศึกษาวิจัยดังนี้

1.1.4.1 การจัดตั้งพรรคการเมือง มาตรา 9 บัญญัติไว้ว่า ในการจัดตั้งพรรคการเมืองจะต้องประกอบด้วย 1) คณะผู้ร่วมกันจัดตั้งพรรคการเมืองไม่น้อยกว่าห้าร้อยคน, 2) อายุไม่ต่ำกว่ายี่สิบปี มีสัญชาติไทยโดยการเกิด ในกรณีเป็นผู้แปลงสัญชาติต้องไม่น้อยกว่าห้าปี, 3) ไม่เป็นบุคคลต้องห้ามมิให้ใช้สิทธิสมัครรับเลือกตั้งตามมาตรา 98 (1) (2) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10) (11) (14) (16) (17) หรือ (18) ของรัฐธรรมนูญ หรือตามกฎหมายบัญญัติ และ 4) พรรคการเมืองต้องมีทุนประเดิมไม่น้อยกว่าหนึ่งล้านบาท โดยผู้ร่วมกันจัดตั้งพรรคการเมืองทุกคนต้องร่วมกันจ่ายเงินเพื่อเป็น

ทุนประเดิมคนละไม่น้อยกว่าหนึ่งพันบาทแต่ไม่เกินคนละห้าหมื่นบาท จากบัญญัติดังกล่าวทำให้ประชาชนกว่า 14 กลุ่ม ถูกควบคุม กำกับและถูกตัดสิทธิในการเข้าร่วมจัดตั้งพรรคการเมือง

1.1.4.2 การสิ้นสภาพพรรคการเมือง มาตรา 91 บัญญัติไว้ว่า พรรคการเมืองย่อมสิ้นสภาพความเป็นพรรคการเมืองเมื่อ 1) ไม่แก้ไขข้อบังคับให้ถูกต้องภายในเจ็ดวัน หรือนับแต่จดทะเบียนภายในหนึ่งปีมีสมาชิกต่ำกว่าห้าพันคน และไม่สามารถหาสมาชิกให้มีจำนวนไม่น้อยกว่าหนึ่งหมื่นคนภายในสี่ปีนับแต่จดทะเบียน, 2) ภายหลังจดทะเบียนมีสมาชิกต่ำกว่าห้าร้อยคนติดต่อกันเกินเก้าสิบวัน, 3) ภายหลังมีสาขาพรรคครบถ้วนแล้วต่อมาสาขาพรรคเหลือไม่ถึงภาคละหนึ่งสาขาเป็นระยะเวลาติดต่อกันหนึ่งปี, 4) ไม่มีการประชุมใหญ่ หรือไม่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองเป็นระยะเวลาติดต่อกันหนึ่งปีโดยมิได้มีเหตุอันจะอ้างได้ตามกฎหมาย, 5) ไม่ส่งสมาชิกลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในการเลือกตั้งทั่วไปสองครั้งติดต่อกัน หรือเป็นเวลาแปดปีติดต่อกัน สุดแต่ระยะเวลาใดจะยาวกว่ากัน, 6) มีหนี้สิ้นลับพันตัวตามกฎหมายว่าด้วยล้มละลาย, 7) เลิกตามข้อบังคับ บทบัญญัติดังกล่าวเป็นการปิดรั้วและบังคับพรรคการเมืองให้ปฏิบัติภายใต้เงื่อนไขและเงื่อนไขกำหนดเวลา ทำให้พรรคการเมืองไม่สามารถที่จะพัฒนาได้ตามธรรมชาติในทางการเมือง จึงมีแนวโน้มที่จะสิ้นสภาพพรรคการเมืองได้โดยง่าย

1.1.4.3 การยุบพรรคการเมือง มาตรา 92 บัญญัติไว้ว่า พรรคการเมืองอาจถูกยุบพรรคการเมืองเมื่อ 1) กระทำการล้มล้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครองประเทศโดยวิธีการซึ่งมิได้เป็นไปตามวิถีทางที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ, 2) กระทำการอันอาจเป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข, 3) ดำเนินกิจการอันมีลักษณะเป็นการแสวงหากำไรมาแบ่งปันกัน, 4) ยินยอมหรือให้บุคคลผู้มีใช้สมาชิกควบคุม ครอบงำ หรือชี้นำ กิจกรรมของพรรคทำให้พรรคการเมืองหรือสมาชิกขาดความอิสระ, 5) ให้ เสนอให้ หรือสัญญาว่าจะให้เงิน ทรัพย์สินหรือประโยชน์อื่นใดไม่ว่าโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อมเพื่อจูงใจให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดสมัครเข้าเป็นสมาชิก, 6) ตั้งสาขาพรรคการเมืองและตัวแทนพรรคการเมืองประจำจังหวัดนอกราชอาณาจักร, 7) รับบริจาค จากผู้ใดเพื่อกระทำการหรือสนับสนุนการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศ หรือราชการแผ่นดิน, 8) ส่งเสริมสนับสนุนการก่อวินาศกรรมหรือคุกคามความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือกระทำการอันเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ, 9) เรียก รับ หรือยอมจะรับเงิน ทรัพย์สิน หรือประโยชน์อื่นใด เพื่อให้ผู้ใดได้รับแต่งตั้งหรือสัญญาว่าจะให้ได้รับแต่งตั้งตำแหน่งทางการเมือง หรือในการบริหารราชการแผ่นดินหรือในหน่วยงานของรัฐ รับบริจาคเงิน โดยรู้หรือควรจะรู้หรือมีเหตุอันควรสงสัยว่ามีแหล่งที่มาโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย รับบริจาคเงิน ทรัพย์สิน หรือประโยชน์อื่นใดจากบุคคลผู้ไม่มีสัญชาติไทย นิติบุคคลตามกฎหมายต่างประเทศ บทบัญญัติการยุบพรรคการเมืองดังกล่าว ไม่มีความชัดเจน มีความหมายหลายนัย บางมาตรามีความยาวมาก จึงเกิดปัญหาในทางปฏิบัติ และการตีความขององค์กรบังคับใช้กฎหมายทำให้พรรคการเมืองขาดความมั่นคงและถูกยุบได้โดยง่าย

จากสภาพปัญหาตามที่กล่าวมาข้างต้น ในทางปฏิบัติทำให้ประชาชนถูกควบคุม กำกับและถูกตัดสิทธิทางการเมือง พรรคการเมืองถูกปิดรั้วและบังคับด้วยข้อบัญญัติที่ไม่เป็นธรรม การยุบพรรคการเมืองกลายเป็นเครื่องมือในการแทรกแซงและกำจัดการแข่งขันในทางการเมือง ด้วยความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องศึกษากฎหมายในต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้ง การสิ้นสภาพและการยุบพรรคการเมืองนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์และหาแนวทางแก้ไข เพื่อให้กฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองเป็นไปตามทฤษฎีระบอบรัฐสภา และเพื่อให้กฎหมายการยุบพรรคการเมืองมีความชัดเจนและไม่มีปัญหาในการตีความกฎหมาย

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาปัญหาพร้อมทั้งแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการ จัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพ และการยุบพรรคการเมือง
- 1.2.2 เพื่อศึกษากฎหมายของไทยและต่างประเทศเกี่ยวกับการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมือง
- 1.2.3 วิเคราะห์และเปรียบเทียบปัญหากฎหมายการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมืองตามกฎหมายไทยและต่างประเทศ
- 1.2.4 เสนอแนะ และยกร่างบทบัญญัติเกี่ยวกับการ จัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพพรรคการเมืองให้เป็นไปตามทฤษฎีรัฐสภา และเพื่อให้กฎหมายการยุบพรรคการเมืองมีความชัดเจนและไม่มีปัญหาในการตีความกฎหมาย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาปัญหากฎหมายในการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมืองตามกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองไทยและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายต่างประเทศที่มีกฎหมายในการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมืองเช่นเดียวกับกฎหมายไทย

1.4 สมมติฐานการวิจัย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 45 รับรองเสรีภาพการจัดตั้งพรรคการเมือง แต่เมื่อพิจารณาพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 พบว่ากฎหมายในการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมือง ส่วนใหญ่ไม่สอดคล้องต่อหลักการ หรือแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ทำให้เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญถูกบิดเบือน ส่งผลให้เกิดปัญหาต่อสิทธิ เสรีภาพของประชาชน และพรรคการเมืองในแนวทางที่ไม่เหมาะสม

2. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวินิจฉัยนี้ เป็นการศึกษาแบบผสมผสาน การวิจัยเอกสารโดยศึกษาเอกสารจากตัวบทกฎหมาย ตำราทางวิชาการ งานวิจัย บทความ วารสาร นิตยสาร เอกสารประกอบการสัมมนา ข้อมูลจากเว็บไซต์ทางอินเทอร์เน็ตทั้งของไทยและต่างประเทศ เกี่ยวกับการจัดตั้ง การสิ้นสุดสภาพและการยุบพรรคการเมือง การวิจัยเชิงสำรวจโดยศึกษาข้อมูลจากการตอบแบบสอบถามความคิดเห็น ประกอบกับการสัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ปัญหา สรุปและข้อเสนอแนะ

3. ผลการศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายไทยกับต่างประเทศ

ผลการศึกษาพบว่า การจัดตั้งพรรคการเมืองในต่างประเทศมีได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบในทางกฎหมายเหมือนกับประเทศไทย อาทิ รัฐธรรมนูญแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (The Basic Law of the Federal Republic of Germany: revises edition: 31 December 1961, 1961) มาตรา 2 กล่าวไว้ว่าความเป็นพรรคการเมืองพิจารณาได้จากพฤติการณ์ในการแสดงออกของสมาชิกที่มารวมกันเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน หรือถาวร รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสเปน (Constitution of Spain 1978 with Amendments through 2011, 2011) มาตรา 6 พรรคการเมืองเป็นเครื่องมือสะท้อนความหลากหลายทางการเมือง กฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือในการส่งเสริม สนับสนุนประชาชนให้สามารถจัดตั้งพรรคการเมืองได้โดยง่าย การสิ้นสุดสภาพพรรคการเมืองของไทย (2560) ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการปิดบังและบังคับให้พรรคการเมืองปฏิบัติตามเงื่อนไขภายใต้เงื่อนไข การสิ้นสุดสภาพพรรคการเมืองต่างประเทศ อาทิ กฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองแห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (Political Parties Act 1994 (Parteiengesetz, ParteienG, 1994) จะเกิดขึ้นในกรณีที่พรรคการเมืองไม่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองที่สำคัญ ไม่ส่งสมาชิกรับเลือกตั้งเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน พรรคการเมืองไม่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน สำหรับกฎหมายการยุบพรรคการเมืองของไทยมีหลักเกณฑ์การยุบพรรคการเมืองเป็นจำนวน ตัวบทมีความคลุมเครือส่งผลต่อการตีความกฎหมาย และในบางกรณีมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมืองตามยุคสมัย ส่วนการยุบพรรคการเมืองใน

ต่างประเทศถือว่าเป็นเรื่องที่มีความร้ายแรงและกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชน การยุบพรรคการเมืองจะเกิดขึ้นในกรณีที่สำคัญอย่างยิ่งเท่านั้น ได้แก่ พรรคการเมืองกระทำการขัดต่อหลักความมั่นคงแห่งรัฐอย่างร้ายแรง เป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หรือกระทำการขัดต่อบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 ปัญหากฎหมายการจัดตั้งพรรคการเมือง

ผลจากการศึกษา สรุปได้ว่า พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 เป็นกฎหมายที่มีลักษณะแตกต่างจากกฎหมายทั่วไป ทั้งในแง่ของที่มาและวัตถุประสงค์ในการตรากฎหมาย เนื้อหาสาระรวมทั้งผลที่เกิดจากการบังคับใช้กฎหมาย มีผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานที่รัฐธรรมนูญ(2560) มาตรา 45 กล่าวให้การรับรอง โดยเป็นไปตามเงื่อนไขกฎหมายการจัดตั้งพรรคการเมือง (2560) โดยเป็นการปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์มาจากกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองเก่าในอดีต และเพิ่มเติมในเรื่องทุนประเดิมพรรคการเมือง จึงเป็นข้อบัญญัติที่แตกต่างจากต่างประเทศ ผลจากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขการจัดตั้งพรรคการเมืองดังกล่าวมิได้มีเหตุผลเพียงพอแห่งความเป็นจำเป็นในการสร้างเงื่อนไข กฎเกณฑ์เหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องมือในการควบคุมกำกับ และกีดกันมิให้ประชาชนสามารถเข้าร่วมจัดตั้งพรรคการเมืองได้โดยง่าย

4.2 ปัญหากฎหมายการสิ้นสุดพรรคการเมือง

ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่า บทบัญญัติการสิ้นสุดพรรคการเมืองตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 เป็นกฎหมายปิดปาก (Estoppel) เมื่อพรรคการเมืองใดตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขการสิ้นสุดพรรคการเมืองตามมาตรา 91 (1) (2) (3) (4) (5) (6) พรรคการเมืองเหล่านั้นไม่อาจอ้างเหตุผลเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง ไม่ว่าข้อเท็จจริงนั้นจะมีอยู่จริงก็ตาม รวมทั้งไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายให้อำนาจศาลรัฐธรรมนูญมีอำนาจวินิจฉัยข้ออ้างของพรรคการเมืองที่ไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขและเงื่อนไขเวลาที่กฎหมายกำหนด ทำให้พรรคการเมืองที่อยู่ภายใต้กรณีกฎหมายการสิ้นสุดต้องสิ้นสุดทุกกรณี จึงเห็นว่าเป็นกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐในการแทรกแซงสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองของประชาชนเกินสมควร เกิดผลอย่างร้ายแรงต่อการพัฒนาพรรคการเมืองเพื่อให้เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีความสำคัญในทางการเมือง ไม่สอดคล้องกับทฤษฎีระบอบรัฐสภาและตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญในการรับรองเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมือง

4.3 ปัญหากฎหมายการยุบพรรคการเมือง

ผลจากการศึกษา สรุปได้ว่า อนุมาตรา (1) (2) แห่งมาตรา 92 เป็นบทบัญญัติที่มีความคล้ายคลึงกับหลักเกณฑ์การยุบพรรคในสากลประเทศแต่ตัวบทกฎหมายของไทยไม่มีความชัดเจนและส่งผลต่อการตีความกฎหมาย ส่วนอนุมาตรา (3) แห่งมาตรา 92 เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นตามบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตามยุคสมัย (technical laws) ตัวบทกฎหมายไม่มีความชัดเจนและส่งผลต่อการตีความ บางกรณีตัวบทมีความยาวมาก ซึ่งแตกต่างไปจากต่างประเทศ ทั้งนี้ อนุมาตรา 3 แห่งมาตรา 92 ส่วนใหญ่มิได้เป็นกฎหมายที่สร้างขึ้นมากเพื่อคุ้มครองหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หรือการกระทำที่กระทบต่อความมั่นคงแห่งรัฐโดยตรง ในการบังคับใช้กฎหมายการยุบพรรคการเมืองอาจมีประสิทธิภาพเพื่อยุบพรรคการเมืองที่ฝ่าฝืนและสลายกลุ่มก้อนทางการเมือง แต่กฎหมายไม่อาจมีประสิทธิผลเพียงพอในการป้องกันการกระทำผิดหรือการฝ่าฝืนกฎหมาย หรือในการเสริมสร้างเพื่อให้พรรคการเมืองมีความเข้มแข็งและเป็นสถาบันทางการเมืองได้อย่างแท้จริง การที่กฎหมายมีบทลงโทษที่รุนแรงเกินสมควรจึงเกิดปัญหาและไม่เป็นธรรมต่อพรรคการเมือง กฎหมายการยุบพรรคการเมืองจึงกลายเป็นเครื่องมือในการตอบโต้พรรคการเมืองฝ่ายตรงกันข้าม ทำให้พรรคการเมืองเกิดความหวาดระแวงไม่กล้าที่จะริเริ่มนโยบายใหม่เพื่อสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างเต็มที่ บทบัญญัติอนุมาตรา (3) แห่งมาตรา 92 จึงเป็นบทบัญญัติการยุบพรรคการเมืองที่แตกต่างไปจากหลักสากลประเทศ

5. อภิปรายผลการวิจัย

การที่ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย มีระยะเวลาที่มากกว่าแปดสิบปี โดยมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญมาแล้ว 20 ฉบับ มีกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมือง 7 ฉบับ แต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยฉับพลันด้วยการยึดอำนาจและรัฐประหาร 13 ครั้ง ได้สร้างความเสียหายอย่างร้ายแรงต่อระบอบประชาธิปไตยและพรรคการเมือง โดยจะเห็นได้ว่า การรัฐประหารแต่ละครั้ง มีพรรคการเมืองถูกยุบพรรคเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพรรคการเมืองต้องประสบกับปัญหาการสิ้นสภาพพรรคการเมือง เนื่องจากกฎหมายการสิ้นสภาพพรรคการเมืองไม่เป็นไปตามทฤษฎีระบบรัฐสภาและตามหลักสากลประเทศ ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ระบบการเมือง และพรรคการเมืองไทยได้รับผลกระทบทั้งทางตรงหรือโดยอ้อม ทำให้พรรคการเมืองไม่สามารถที่จะพัฒนาเพื่อให้เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีความเข้มแข็งและยั่งยืนตามรูปแบบการปกครองประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง

เพื่อให้การจัดตั้งพรรคการเมืองเป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง และสามารถพัฒนาเป็นสถาบันทางการเมืองโดยประชาชนสามารถเป็นเจ้าของพรรคการเมืองได้อย่างแท้จริง จึงเห็นควรให้พรรคการเมืองสามารถกำเนิดได้ตามธรรมชาติในทางการเมือง กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้งพรรคการเมืองควรเป็นเพียงเครื่องมือในการส่งเสริมสนับสนุน หรืออำนวยความสะดวกให้กับประชาชนในการจัดตั้งพรรคการเมือง การสิ้นสภาพพรรคการเมืองควรปล่อยให้ไปตามเจตจำนงในการจัดตั้ง หรือโดยความสมัครใจ ส่วนในเรื่องการยุบพรรคการเมืองควรกำหนดเป็นมาตรการบังคับใช้กับพรรคการเมืองที่ดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ หรือกระทำการที่มีผลกระทบต่อหลักความมั่นคงแห่งรัฐอย่างร้ายแรง หรือกระทำการที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการยุบพรรคการเมืองมีผลกระทบต่อขอบเขตแห่งสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองของประชาชนอย่างร้ายแรง บทบัญญัติการยุบพรรคการเมืองต้องมีความชัดเจนและไม่มีปัญหาในการตีความกฎหมาย บทลงโทษควรมีความเหมาะสมเพื่อให้พรรคการเมืองได้รับโอกาสในการแก้ไข ปรับปรุง เพื่อเปิดโอกาสให้พรรคการเมืองสามารถพัฒนาความเป็นพรรคการเมืองได้อย่างต่อเนื่องและสามารถแสดงบทบาท หน้าที่ได้อย่างเหมาะสมกับการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง

6. ข้อเสนอแนะผลจากการวิจัย

เมื่อพิจารณาแนวคิดและกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองไทยและต่างประเทศ ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแล้ว ผู้ศึกษาวิจัยเห็นควรให้มีการ ปรับปรุง แก้ไข ยกเลิก หลักกฎหมาย ดังนี้

6.1 กฎหมายการจัดตั้งพรรคการเมือง

6.1.1 เห็นควรแก้ไข บทนิยาม “พรรคการเมือง” โดยกำหนดข้อความใหม่ว่า “พรรคการเมือง” ให้ความหมายรวมถึง การแสดงออกของปัจเจกบุคคลโดยเป้าหมาย หรือพิจารณาจากพฤติการณ์ เมื่อมีความมุ่งหมายมารวม กันเพื่อดำเนินกิจกรรมในทางการเมือง ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองเป็นพรรคการเมืองตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ จากคำนิยามดังกล่าว เมื่อปัจเจกบุคคลมารวมกันโดยมีเป้าหมาย หรือพิจารณาจากพฤติการณ์เพื่อดำเนินกิจกรรมในทางการเมืองย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองเป็นพรรคการเมืองโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ดังนั้น พรรคการเมืองอาจเกิดขึ้นได้อย่างหลากหลายตามเจตจำนง ในการมารวมกันของปัจเจกบุคคล และพรรคการเมืองที่จดทะเบียนจัดตั้งตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 จึงทำให้การจัดตั้งพรรคการเมือง สามารถจัดตั้งได้ 2 ประเภท ได้แก่ (1) พรรคการเมืองที่จดทะเบียนจัดตั้งตามเงื่อนไขตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ.2560 และ (2) พรรคการเมืองที่เกิดจากปัจเจกบุคคลมารวมกันเพื่อจัดตั้งพรรคการเมืองภายใต้การรับรองและคุ้มครองของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 45 โดยที่การจัดตั้งพรรคการเมืองในรูปแบบที่ 1 พรรคการเมืองที่จะได้รับการจดทะเบียนจัดตั้งพรรคการเมืองจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขและวิธีการตามที่กฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองกำหนด

ส่วนการจัดตั้งพรรคการเมืองในรูปแบบที่ 2 ถือว่าเป็นการเปิดช่องทางและเสรีภาพให้กับประชาชนอย่างแท้จริง ทำให้ประชาชนและพรรคการเมืองสามารถพัฒนาไปได้โดยธรรมชาติทางการเมือง การจัดตั้งพรรคการเมืองเป็นเสรีภาพโดยสัมบูรณ์ (absolute) ไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุม กำกับโดยบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมือง แต่อยู่ภายใต้การรับรองและคุ้มครองตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นการร้อยรัดปัจเจกบุคคลด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างแท้จริง ทำให้พรรคการเมืองเกิดขึ้นตามธรรมชาติทางการเมือง สอดคล้องกับหลักทฤษฎีระบบรัฐสภาและคล้ายคลึงกับการจัดตั้งพรรคการเมืองในสากลประเทศ ทำให้การจัดตั้งพรรคการเมือง สามารถมีวิวัฒนาการและเป็นไปตามธรรมชาติทางการเมือง ย่อมนำไปสู่การพัฒนาอุดมการณ์ทางการเมืองได้อย่างแท้จริง (Political Ideology Development) เมื่อพรรคการเมืองเกิดจากอุดมการณ์พรรคการเมืองจะกลายเป็นหัวใจและฐานรากที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประชาธิปไตยให้มีความยั่งยืน และนำไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมือง (Political Culture Development) การสร้างวินัยทางการเมืองโดยยึดมั่นในจิตวิญญาณ (Spirit) ทางการเมืองมากกว่าการถูกบังคับด้วยหลักเกณฑ์ทางกฎหมาย

6.1.2 ยกเลิกวรรคสองแห่งมาตรา 9 เนื่องจากข้อบัญญัติดังกล่าวมิได้มีเหตุผลเพียงพอแห่งความจำเป็นในการสร้างเงื่อนไข กองทุนพรรคการเมืองดังกล่าวมิได้เป็นกฎหมายในการอำนวยความสะดวก ส่งเสริม หรือสนับสนุนให้ปัจเจกบุคคลจัดตั้งพรรคการเมืองได้โดยง่าย แต่เป็นการเพิ่มภาระ และจำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเกินสมควร ขัดต่อหลักนิติธรรม กระทบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ไม่เป็นไปตามหลักทฤษฎีระบบรัฐสภาและตามหลักสากลประเทศ

6.2 กฎหมายการสิ้นสภาพพรรคการเมือง

เนื่องจากกฎหมายการสิ้นสภาพพรรคการเมืองไม่เป็นไปตามหลักทฤษฎีระบบรัฐสภา ก่อให้เกิดปัญหาพรรคการเมือง ไม่สามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง การที่จะทำให้พรรคการเมืองมีเวลาเพื่อพัฒนาพรรคการเมืองได้อย่างเต็มที่มีพรรคการเมืองที่หลากหลาย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงการเคารพต่อสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองของประชาชนอย่างแท้จริง จึงเห็นว่าควรให้ยกเลิก แก้ไข ปรับปรุงกฎหมาย ดังนี้

6.2.1 ยกเลิก อนุมาตรา (1) แห่งมาตรา 90

6.2.2 เห็นควรแก้ไข วรรคหนึ่งแห่งมาตรา 91 โดยแก้ไขดังนี้ “พรรคการเมืองย่อมถูกลบออกจากทะเบียนพรรคการเมืองด้วยเหตุดังนี้” เนื่องจากพรรคการเมืองมิได้เกิดขึ้นหรือจัดตั้งโดยผลของกฎหมาย แต่เกิดจากเจตจำนงของคณะบุคคลที่ถูกร้อยรัดด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองในแนวทางเดียวกัน มารวมกันจัดตั้งพรรคการเมือง พรรคการเมืองควรสิ้นสภาพด้วยเจตจำนงในการจัดตั้ง ข้อบัญญัติที่กำหนดให้พรรคการเมืองต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขและภายใต้เงื่อนไขเวลาที่กฎหมายกำหนด จึงเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องต่อทฤษฎีระบบรัฐสภาและสากลประเทศ

6.2.3 เห็นควรแก้ไข วรรคสองแห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงถ้อยคำการเพิกถอนการจดทะเบียนตามมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

6.2.4 เห็นควรแก้ไข วรรคสามแห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

6.2.5 เห็นควรแก้ไข วรรคสี่แห่งมาตรา 91 เพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงถ้อยคำมาตรา 91 วรรคหนึ่ง

6.3 กฎหมายการยุบพรรคการเมือง

6.3.1 เห็นควรยกเลิก ข้อความตอนท้ายอนุมาตรา (1) แห่งมาตรา 92 โดยบัญญัติใหม่ดังนี้ “กระทำการล้มล้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” เนื่องจากถ้อยคำในตอนท้ายของ (1) แห่งมาตรา 92 สามารถตีความเพื่อขยายความลงโทษพรรคการเมืองและคณะกรรมการบริหารพรรคได้อย่างกว้างขวาง

6.3.2 เห็นควร แก้ไขอนุมาตรา (2) แห่งมาตรา 92 ดังนี้ “กระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงแห่งรัฐและการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอย่างร้ายแรง เนื่องจากผลจากการศึกษาเห็นว่า คำว่าการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความมั่นคงแห่งรัฐอาจเกิดขึ้นในหลากหลายรูปแบบและมีความเสียหายต่างกัน ดังนั้น ผลลัพธ์ที่นำไปสู่การยุบพรรคการเมืองนั้น จึงควรที่ต้องกำหนดให้เป็นการเฉพาะและชัดเจน และผลที่เกิดขึ้นต้องมีผลกระทบต่อกรปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างร้ายแรงด้วย

6.3.3 ยกเลิกอนุมาตรา (3) แห่งมาตรา 92 เนื่องจาก ผลจากการศึกษาพบว่า เป็นกฎหมายที่มีปัญหาในด้านเนื้อหา และในทางปฏิบัติ เนื่องจากตัวบทยาวมากเกินไป คลุมเครือ เกิดข้อสงสัยในวัตถุประสงค์ของกฎหมาย ทำให้พรรคการเมืองไม่กล้าริเริ่มและดำเนินกิจกรรมเพื่อสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างเต็มที่ ขัดต่อรัฐธรรมนูญ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ไม่สอดคล้องต่อกฎหมายในสากลประเทศ

6.3.4 เห็นควรแก้ไข วรรคสองแห่งมาตรา 94 ดังนี้ “ให้หัวหน้าพรรคหรือกรรมการบริหารพรรค ซึ่งเป็นสาเหตุให้พรรคการเมืองถูกยุบต้องห้ามมิให้ดำรงตำแหน่งใดๆ ในพรรคการเมือง หรือดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็นเวลาห้าปี นับแต่วันศาลรัฐธรรมนูญสั่งยุบพรรคการเมืองนั้น” จากผลการศึกษาเห็นว่า การลงโทษแบบเหมารวมให้บุคคลผู้ไม่มีส่วนรู้เห็นหรือร่วมกระทำผิดต้องรับโทษต่อการกระทำของบุคคลอื่นที่นำไปสู่การยุบพรรคการเมือง เป็นเรื่องที่ขัดต่อหลักความยุติธรรม และไม่สอดคล้องต่อหลักการพื้นฐานการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

6.3.5 บทกฎหมายที่ควรเพิ่มเติม ได้แก่ ให้นำหมวด 8 การสิ้นสุดของพรรคการเมืองตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมืองนี้ มาบังคับใช้กับพรรคการเมืองที่ไม่จดทะเบียนโดยอนุโลม ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องต่อพินัยมที่ได้รับการปรับปรุงใหม่

6.3.6 บทกฎหมายที่ต้องยกเลิก ได้แก่ มาตรา 111 เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา 9

7. เอกสารอ้างอิง

พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475. (2475: 27 มิถุนายน)

พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498. (2498: 28 กันยายน)

พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2511. (2511: 15 ตุลาคม)

พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2517. (2517: 15 ตุลาคม)

พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2524 รวมทั้งที่แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ.2535. (2524: 1 กรกฎาคม)

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2541. (2541: 9 มิถุนายน)

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2550. (2550: 6 ตุลาคม)

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560. (2560: 7 ตุลาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489. (2489: 10 พฤษภาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช พุทธศักราช 2495. (2495: 8 มีนาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511. (2511: 20 มิถุนายน)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517. (2517: 7 ตุลาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521. (2521: 22 ตุลาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. (2540: 11 สิงหาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550. (2550: 24 สิงหาคม)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. (2560: 6 เมษายน)

Act on Political Parties (10/1969; amendments up to 653/1992 included. (1992). สืบค้น 20 มกราคม 2563, จาก <http://europam.eu/?module=country-Profile & country=Sweden>).

Constitution of Spain 1978 with Amendments through 2011. (2011). สืบค้น 4 พฤษภาคม 2563, จาก: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011.pdf?lang=en.

Organic Law 6/2002 of 27 June on Political Parties. (2002). สืบค้น 19 มิถุนายน 2562 จาก: <https://www.legislationline.org>. – selected link to ‘political parties’ on left hand side <http://www.legislationline.org/topics/topic/16>.

Political Parties Act 1994 (Parteiengesetz, ParteienG). (1994). สืบค้น 18 มิถุนายน 2563 จาก, <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=235>.

Political parties Act , No.10396, Jul. 23, 2010. (2010). สืบค้น 23 พฤษภาคม 2563, จาก: http://www.nec.go.kr/engvote_2013/05_resourcecenter/07_02.jsp?num=492&pg=1&col=&sw=.

The Basic Law of the Federal Republic of Germany: revises edition: 31 December 1961. สืบค้น 18 มิถุนายน 2563, จาก: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>.